

LA MÚSICA EN UN CONTEXT INTERCULTURAL

Ester Bonal Sarró i Marta Casas Castañé

Publicat a Arnaus, A., Calmell, C., Capdevila, R i Riera S. (coord.) (2023) *Història de la pedagogia musical a Catalunya*. Departament de Cultura, Biblioteca de Catalunya. P.646-650. Volumen disponible en <https://botiga.bnc.cat/?product=historia-de-la-pedagogia-musical-a-catalunya>

“Quan es reuneixen dues o tres persones, hi ha una societat multicultural”

Keith Swanwick: adaptació d'un text bíblic

Diversitat i multiculturalitat

Un bon punt de partida a l'hora de plantejar-nos com treballar la música en un context multicultural és, justament, preguntar-nos a què ens referim quan parlem de contextos multiculturals. Quines especificitats tenen? Quins reptes plantegen i com podem donar-hi resposta?

Potser ens ajuda pensar-ho en negatiu: què seria un context no multicultural? Podem acceptar com a resposta a aquesta pregunta que no és multicultural un context monocultural? És a dir, un context en el qual totes les persones compartissin una mateixa cultura?

Provem d'aclarir-ho: què significa compartir una mateixa cultura i a què ens referim quan parlem de cultura? Des d'un punt de vista antropològic, es pot definir com el sistema de costums, creences, valors, tècniques i maneres de viure d'un grup determinat; és a dir, com el sistema de referència que permet que les persones es desenvolupin i es relacionin en el seu entorn social i natural. Les cultures, però, no són sistemes tancats i unívocs, sinó que es tracta de sistemes oberts, en relació dinàmica amb el seu medi¹.

La cultura està formada no només per aquells elements externs més visibles i identificables (les formes de vestir, el menjar, determinats costums...), sinó també per altres aspectes més profunds que tenen a veure amb la visió del món i la manera de pensar: què trobem “normal” o no, què considerem correcte o incorrecte, què ens agrada o ens desagrada.... Tots aquests elements formen part d'una cultura i estan en contínua interacció, en la mesura que les cultures són sistemes en transformació i adaptació.

¹ FRADE, Carlos (Ed.) *Globalització i diversitat cultural*. Barcelona: Pòrtic: UOC, 2022

La cultura esdevé el sistema de referència que tenim per interpretar i desenvolupar-nos en el nostre entorn, així com per interpretar qualsevol realitat que ens sigui aliena. Prenent aquella coneguda dita, *“en este mundo traïdor nada es verdad ni es mentirà, todo es según el color del cristal con que se mira”*, la cultura seria el vidre a través del qual veiem el món.

Per tant, un entorn monocultural seria aquell en el qual tothom comparteix una mateixa visió del món, un mateix sistema de referència. Però, en la nostra societat és possible trobar entorns monoculturals? Podem trobar contextos en els quals tothom tingui una mateixa visió del món i un mateix sistema de referència? Difícilment. Fins i tot en els entorns més homogenis, és a dir, on tothom vingui del mateix lloc o comparteixi un mateix origen (imaginem un llogarret que s’hagi mantingut impermeable a qualsevol influència externa, com el de l’Astèrix), hi ha variables que condicionen la manera de veure el món: la classe social, el gènere, l’edat, la ideologia... La manera com cada sector social i fins i tot cada individu adquireix la cultura i en disposa per adaptar-se al medi pot variar de manera significativa en un mateix entorn.

Així, podríem afirmar que no existeixen els grups homogenis (ni al llogarret imaginari que esmentàvem) i que qualsevol entorn educatiu és, necessàriament, heterogeni i divers.

Des d’aquest punt de vista, la noció de multiculturalitat pot adquirir nous matisos. No es contraposa amb la idea de monoculturalitat (com podríem contraposar la idea de complexitat a la de simplicitat), sinó que, en tot cas, estén i amplia la diversitat existent en qualsevol context, afegeix heterogeneïtat als contextos ja heterogenis.

Educar en un context multicultural, per tant, no és tan diferent a treballar en un context sense presència d’alumnat procedent de la immigració o d’alguna minoria etnicocultural: continua tractant-se de treballar amb infants o adolescents que tenen necessitats, potencialitats, capacitats i interessos diversos.

Això no significa que la diversitat cultural no sigui una qüestió rellevant. Però en cap cas no és un factor determinant ni l’únic que condiciona l’actitud, el comportament o la manera de relacionar-nos.

Si plantegem com treballar amb infants procedents d’altres cultures posant l’accent en allò que els pot fer diferents de la resta, sense tenir en compte la multiplicitat de factors que els poden fer semblants als seus companys i companyes, correm el risc de ser nosaltres mateixos qui generi desigualtats.

Quines especificitats pot tenir treballar en contextos multiculturals?

Una primera idea per treballar amb la música en contextos multiculturals, per tant, seria: treballa-hi com ho faries a qualsevol altre context, tenint en compte que cada persona és diferent, especial i única, però que totes tenim el mateix dret a una educació de qualitat, a gaudir de la música, a ser respectades i ateses segons les nostres necessitats.

De tota manera, podem preveure que en entorns amb presència d'infants procedents d'altres cultures trobarem alguns reptes específics als quals haurem de donar resposta. Val a dir, però, que, tenint en compte les característiques i l'evolució dels processos migratoris i les minories etnicoculturals al nostre país, la diversitat de situacions que podem trobar és enorme i que, en cap cas, s'ha de prendre com un llistat de reptes que, indefectiblement, haurem d'afrontar. Com també podem identificar altres necessitats o situacions específiques.

Una primera especificitat que podem trobar en molts contextos multiculturals (extensible també a realitats marcades per la vulnerabilitat social) és de tipus estructural i enormement complexa: l'existència de desigualtats educatives. Diversos estudis (entre ells l'informe PISA)² assenyalen la incidència diferencial del fracàs escolar entre l'alumnat d'origen immigrant. En paraules de Francesc Carbonell, el fracàs escolar s'acarnissa en els més febles. Els factors explicatius d'aquesta desigualtat poden tenir a veure amb característiques pròpies de l'individu, però també amb l'ambient social i cultural i els recursos del context familiar, els elements de context (segregació escolar, per exemple), les característiques del centre educatiu...³

L'explicació d'aquestes desigualtats no només té a veure amb els condicionants vinculats estrictament al procés migratori i a la situació de fragilitat i desavantatge de l'alumnat nouvingut, sinó també amb el lloc que ocupen els col·lectius immigrants (com algunes minories etnicoculturals) en la nostra societat en l'àmbit material, i simbòlic:⁴

- Bona part de la població d'origen immigrant es concentra en segments socials marcats per la precarietat o la vulnerabilitat social.
- Existeixen discontinuïtats culturals entre l'escola i la família: hi ha alumnat que té molt difícil assolir aprenentatges significatius perquè la cultura escolar està molt allunyada de la seva cultura familiar.⁵

² FERRER, Ferran (dir) *PISA 2009: avaluació de les desigualtats educatives a Catalunya*. Barcelona: Fundació Bofill, 2011, p. 250-251; BENHAMMOU, Fathia i ARGEMÍ, Roser. "El papel esencial de la educación" a *Cuadernos de pedagogía* núm. 420 (2012), p.48

³ COLLET, J; TORT, A (coord.) *Famílies i escola: problema o solució? Millorar els vincles entre escoles i famílies per millorar els resultats acadèmics*. Barcelona: Fundació Bofill, 2011, p. 27-30

⁴ AYALA, Luís ET AL. *Anàlisi de les necessitats socials de la població immigrant*. Necessitats socials a Espanya, Informe 6.5. Barcelona: Fundació La Caixa, 2020; *Evolución de la pobreza en España 2009-2018*. Madrid: Ministerio de Sanidad, Consumo y Bienestar social, 2019; TARABINI, A i JACOVKIS, J. *Transicions a l'educació secundària postobligatòria a Catalunya*; RIERA, Jordi (dir.) *Reptes de l'educació a Catalunya. Anuari 2018*. Barcelona: Fundació Bofill, 2019, p.235-290

⁵ GRATACÓS, Pep; UGIDOS, Pilar. *Diversitat cultural i exclusió escolar*. Barcelona: Fundació Bofill, 2011

- La imatge social negativa dels col·lectius immigrants⁶ i els processos d'estigmatització que viuen determinats grups afecten negativament les seves oportunitats d'èxit acadèmic i les seves expectatives.⁷

Treballar en contextos multiculturals significa, molt sovint, treballar en contextos marcats per la desigualtat i la vulnerabilitat social.

Altres especificitats d'aquests contextos són aspectes que, tot i ser molt visibles, són més fàcilment modificables o transformables.

Un d'aquests és la diversitat lingüística. Treballar amb nens i nenes que parlen diferents llengües ens proporciona oportunitats molt interessants d'ampliar el repertori i treballar en diverses llengües. Però també pot generar la dificultat de comunicar-nos amb infants i famílies que no entenen les llengües vehiculars. A part de les dificultats de comprensió, aquest fet pot generar situacions d'estrès emocional (per part de qui no és capaç d'entendre i comunicar-se amb l'entorn), frustració (també en nosaltres com a educadors), problemes d'acceptació i cohesió grupal... així com dificultats de comunicació i col·laboració amb l'entorn familiar.

D'altra banda, la comunicació intercultural presenta altres reptes més enllà de la comprensió lingüística: la diversitat de referents, la dificultat de comprensió dels contextos de comunicació, poden generar malentesos i incomprendiments que dificulten la comunicació, fins i tot quan ja hi ha un cert domini de la llengua vehicular.

Un altre aspecte que cal contemplar és el procés d'adaptació, essencialment en el cas de l'alumnat nouvingut (és a dir, acabat d'arribar) i les seves famílies. La fragilitat emocional del moment de l'arribada (en ocasions fins i tot amb una situació de xoc emocional), les dificultats del procés d'assentament de les famílies, poden condicionar

⁶ El darrer estudi del CEO assenyalava que la majoria de la població catalana té una percepció negativa de la immigració i diversos autors han analitzat aquesta qüestió: GARCÍA i GARCÍA, Mercedes ET AL. "Medidas eficaces en atención a la diversidad cultural desde una perspectiva inclusiva". *Revista de Educación*. Núm. 358 (mayo-agosto 2012). 2004; JULIANO, Dolores. *Excluidas y marginales: una aproximación antropológica*. Madrid: Cátedra, 2004; JULIANO, Dolores. *Las otras dones: la construcción de la exclusión social: los discursos que nos uneixen i nos separen*. Barcelona: Institut Català de les Dones, 2005; NASH, Mary. *Inmigrantes en nuestro espejo: inmigración y discurso periodístico en la prensa española*. Barcelona: Icària, 2005; SANTAMARÍA, E. *La incògnita del extranjero. Una aproximación a la significación sociològica de la inmigración no comunitaria*. Barcelona: Anthropos, 2004; ZAPATA, Ricard; TRIANDAFYLIDOU, Anna (ed.) *Addressing tolerance and diversity discourse in Europe: a comparative overview of 16 European countries*. Barcelona: CIDOB, Universitat Pompeu Fabra, GRITIM, 2012.

⁷ MERTON, Robert K. *Social Theory and Social Structure*. Glencoe: The Free Press 1949; ROSENTHAL, R; JACOBSON, L. *Pygmalion in the classroom: teacher expectation and pupils' intellectual development*. New York: Holt, Rinehart & Winston, 1968; RIST, RC. "Sobre la comprensión del proceso de escolarización: aportaciones de la teoría del etiquetado" a: ENGUITA, M. F. (ed.) *Sociología de la Educación*. Barcelona: Ariel, 1999, p. 615-629; SUÁREZ-OROZCO, C.; SUÁREZ-OROZCO, M. *La infancia de la inmigración*. Madrid: Morata, 2003.

de manera rellevant l'actitud, el comportament i el desenvolupament dels infants nouvinguts a l'aula.

Per tot això, cal contemplar específicament la convivència en entorns multiculturals. Gestionar positivament la diversitat cultural i promoure les relacions interculturals té més a veure amb els procediments que amb el producte final. No hi ha cap activitat, ni cap projecte, ni cap acció concreta que garanteixi per se una bona gestió de la diversitat cultural en l'àmbit educatiu; el que compta són els processos, les relacions i les interaccions que s'estableixen, les vivències individuals i col·lectives... És a dir: és més important el *com* que no pas el *què* (el camí que el destí, com en la metàfora del viatge a Ítaca).⁸

La transcendència de la música

Ara bé, com construeixen els individus els seus "mons", a partir del vidre a través del qual el miren? I com construeixen la seva manera d'expressar-lo artísticament, musicalment? La música és Patrimoni de la Humanitat i està lligada a una dimensió psicològica i biològica dels individus, dimensions que transcendeixen a la "raça" (de fet, la humana n'és una sola, perquè comparteix un mateix genoma),⁹ nacionalitat, cultura...

L'expressió musical forma part del procés de desenvolupament de la ment, és una entitat essencialment simbòlica, i els productes musicals poden transcendir tant al mateix individu com a la comunitat social. La música no és un simple mirall que reflecteix sistemes culturals i entramats de creences i tradicions, sinó que pot ser una finestra oberta a noves possibilitats.¹⁰

Segons Abrahams, gràcies a la música que aprenen els alumnes, ells mateixos reflexionen sobre qui són com a éssers socials i culturals dins l'àmbit de la seva realitat i del context de la seva herència particular (2008, p.314).

Com a canal d'expressió no verbal, la música facilita la connexió entre múltiples realitats i facilita l'aprenentatge com a acte creatiu per a la comprensió crítica de l'experiència. Una implicació de la música des de tots els enfocaments possibles converteix la música en text. La música com a text esdevé empoderadora i el conducte a través del qual les

⁸ CASAS, M. (2011) p.80. *Una mateixa realitat, diverses perspectives: carpeta de recursos sobre acollida i gestió de la diversitat per a professionals de joventut*. Barcelona: Departament de Benestar i Família. Generalitat de Catalunya, 2011.

⁹ En paraules de David Comas, doctor en Biologia i especialista en genètica de les poblacions humanes: "Las razas son categorías estancas. Y eso, lo sabemos con certeza, no existe en nuestra especie. Podemos ver las diferencias que hay en los extremos de la variación, entre un asiático y un africano, però no hay ninguna marca biológica que separe un grupo del otro. Hay una gradación."

¹⁰ SWANWICK, Keith. *Music, Mind and Education*. London: New York: Routledge, 1988.

persones llegeixen (en termes freirans) o musiquen¹¹ el món. En aquest sentit, l'alfabetització musical és, també, l'eina per mitjà de la qual podem construir el discurs crític i formar nous ideals, actituds, comportaments i pràctiques culturals i artístiques.¹²

¹¹ Traducció del concepte anglès *musicking*. Vegeu SMALL, Christopher. *Musicking: The Meanings of Performing and Listening*. Middeltown: Wesleyan University Press, 1998.

¹² MEDINA (2011).